TIJORAT BANKLARIDA MUAMMOLI KREDITLARNI KAMAYTIRISH YO’LLARI

Adhamov Umidjon Yorqinjon o’g’li
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
Magistratura 1-kurs MBAN-11U guruh talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada tijorat banklari faoliyatida muammoli kreditlarning yuzaga kelish sabablari, ularning bank moliyaviy barqarorligiga ta’siri hamda muammoli kreditlar ulushini kamaytirishning samarali yo‘llari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida kredit portfelini boshqarish, kredit risklarini baholash, monitoring tizimini takomillashtirish, restrukturizatsiya mexanizmlaridan foydalanish hamda raqamli texnologiyalarni joriy etishning ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, muammoli kreditlar, kredit riski, kredit portfeli, restrukturizatsiya, monitoring, bank barqarorligi.

KIRISH

Tijorat banklari iqtisodiyotning moliyaviy tayanchi hisoblanib, ularning asosiy daromad manbai kredit operatsiyalari bilan bevosita bog‘liqdir. Kreditlash jarayonida banklar real sektorni moliyalashtiradi, investitsion faollikni oshiradi va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi. Biroq kredit operatsiyalari yuqori darajadagi risklar bilan tavsiflanadi. Ushbu risklarning eng asosiy ko‘rinishi muammoli kreditlar hisoblanadi. Muammoli kreditlarning ko‘payishi banklarning likvidligi, rentabelligi va moliyaviy barqarorligiga jiddiy tahdid soladi.

Bugungi kunda global moliyaviy bozorlar beqarorligi, inflyatsion bosimlar, iqtisodiy sikllarning keskin o‘zgarishi va geosiyosiy omillar tijorat banklari kredit portfelining sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. O‘zbekiston bank tizimida ham so‘nggi yillarda kreditlash hajmi keskin oshgani holda, muammoli kreditlar ulushi muayyan darajada saqlanib qolmoqda. Bu esa kredit risklarini boshqarish masalasini dolzarb ilmiy-amaliy muammoga aylantirmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Muammoli kreditlar — bu belgilangan muddatda asosiy qarz va foizlar to‘lanmagan yoki to‘lanishi yuqori xavf ostida bo‘lgan kreditlardir. Bank amaliyotida muammoli kreditlar ko‘pincha muddati o‘tgan, qayta restrukturizatsiya qilingan yoki to‘lov intizomi buzilgan kreditlar sifatida namoyon bo‘ladi. Xalqaro amaliyotda bunday kreditlar “non-performing loans” tushunchasi bilan ifodalanadi.

Muammoli kreditlarning shakllanishiga bir qator omillar ta’sir ko‘rsatadi. Ular ichki va tashqi omillarga bo‘linadi. Ichki omillarga bankning kredit siyosati, risklarni baholash sifati, kredit portfelining diversifikatsiya darajasi va monitoring tizimining

zaifligi kiradi. Tashqi omillar esa makroiqtisodiy beqarorlik, valyuta kurslari o‘zgarishi, foiz stavkalari dinamikasi hamda qarz oluvchilarning moliyaviy ahvoli yomonlashuvi bilan bog‘liqdir.

Muammoli kreditlar kredit portfeli sifatining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lib, ularning yuqori ulushi bankning moliyaviy barqarorligiga jiddiy xavf tug‘diradi. Shu sababli banklar kredit portfelini shakllantirish jarayonida muammoli kreditlarning oldini olishga qaratilgan aniq strategiyalarni ishlab chiqishi zarur.

Muammoli kreditlarni kamaytirishning eng muhim yo‘llaridan biri kredit risklarini to‘g‘ri baholash va samarali boshqarishdir. Kredit riskini baholash jarayonida qarz oluvchining moliyaviy holati, biznes modeli, naqd pul oqimlari va kredit tarixiga alohida e’tibor qaratilishi lozim. Banklar kredit ajratishdan oldin qarz oluvchining to‘lov qobiliyatini chuqur tahlil qilishi va real moliyaviy ko‘rsatkichlarga asoslanishi zarur.

Risklarni boshqarish tizimi faqat kredit ajratish bosqichi bilan cheklanib qolmasligi kerak. Kredit berilgandan so‘ng ham doimiy monitoring olib borilishi, qarz oluvchining moliyaviy holatidagi o‘zgarishlar tezkor aniqlanishi lozim. Bu esa muammoli kreditlarning erta bosqichda aniqlanishi va oldini olish imkonini beradi.

NATIJALAR

Kredit portfelini diversifikatsiya qilish muammoli kreditlar riskini kamaytirishning muhim omillaridan biridir. Kreditlarni bir sohaga, bir hududga yoki bir guruh mijozlarga haddan tashqari yo‘naltirish bank risklarini oshiradi. Shu sababli banklar kredit portfelini tarmoqlar, hududlar va kredit mahsulotlari bo‘yicha muvozanatli taqsimlashi lozim.

Diversifikatsiya nafaqat risklarni kamaytiradi, balki bank daromadlarining barqarorligini ta’minlaydi. Xalqaro bank amaliyotida diversifikatsiyalangan kredit portfeli bank tizimining moliyaviy zarbalarga nisbatan chidamliligini oshiruvchi muhim omil sifatida qaraladi.

Muammoli kreditlarni kamaytirishda restrukturizatsiya mexanizmlaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Restrukturizatsiya kredit shartlarini qayta ko‘rib chiqish, to‘lov muddatlarini uzaytirish, foiz stavkalarini qayta belgilash yoki qarzni bo‘lib to‘lash orqali amalga oshiriladi. Bu usul qarz oluvchining moliyaviy ahvolini vaqtincha yengillashtiradi va kreditni qaytarish imkoniyatini oshiradi [1].

Biroq restrukturizatsiya har doim ham muammoli kreditni to‘liq bartaraf etmaydi. Agar qarz oluvchining biznes modeli barqaror bo‘lmasa yoki moliyaviy holati keskin yomonlashgan bo‘lsa, restrukturizatsiya faqat vaqtinchalik choraga aylanishi mumkin. Shu sababli restrukturizatsiya qarorlari chuqur tahlil va ehtiyotkorlik bilan qabul qilinishi lozim.

Zamonaviy bank tizimida raqamli texnologiyalar muammoli kreditlarni kamaytirishda muhim rol o‘ynamoqda. Avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari,

sun’iy intellekt asosidagi skoring modellari va katta ma’lumotlar tahlili banklarga kredit risklarini aniqroq baholash imkonini beradi. Bu texnologiyalar yordamida qarz oluvchining moliyaviy holatidagi salbiy o‘zgarishlar erta aniqlanadi va tezkor choralar ko‘riladi.

Raqamli yechimlar bank xodimlarining subyektiv qarorlarini kamaytiradi va kreditlash jarayonining shaffofligini oshiradi. Natijada muammoli kreditlar ulushi pasayadi va bank faoliyati samaradorligi oshadi [2].

Xalqaro bank amaliyotida muammoli kreditlarni kamaytirish bo‘yicha samarali mexanizmlar ishlab chiqilgan. Ko‘plab rivojlangan davlatlarda kredit risklarini boshqarish qat’iy tartibga solinadi va banklar muntazam stress-testlardan o‘tkaziladi. Bu esa bank tizimining barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

O‘zbekiston tijorat banklari ham so‘nggi yillarda muammoli kreditlarni kamaytirish bo‘yicha qator islohotlarni amalga oshirmoqda. Kredit siyosatini takomillashtirish, risklarni boshqarish bo‘limlarini mustahkamlash va raqamli texnologiyalarni joriy etish ushbu jarayonning asosiy yo‘nalishlari hisoblanadi.

Muammoli kreditlar masalasi faqat bank ichki boshqaruvi doirasidagi texnik muammo sifatida emas, balki moliyaviy tizimning institutsional samaradorligini belgilovchi strategik omil sifatida qaralishi lozim. Kredit munosabatlari uzoq muddatli xarakterga ega bo‘lib, ular bank va qarz oluvchi o‘rtasidagi ishonchga asoslanadi. Ushbu ishonchning buzilishi, ya’ni kredit majburiyatlarining to‘liq va o‘z vaqtida bajarilmasligi bank tizimida muammoli kreditlar ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun muammoli kreditlarni kamaytirish masalasi kreditlash jarayonining barcha bosqichlarini — strategik rejalashtirishdan tortib, huquqiy ta’minot va institutsional nazoratgacha — qamrab oluvchi kompleks yondashuvni talab etadi [3].

Muammoli kreditlarning shakllanishida bank va qarz oluvchi o‘rtasidagi axborot nomutanosibligi alohida o‘rin tutadi. Ko‘plab holatlarda banklar kredit ajratish jarayonida qarz oluvchining real moliyaviy holati, biznes istiqbollari va risk darajasini to‘liq baholay olmaydi. Qarz oluvchi esa o‘z moliyaviy ahvolini nisbatan ijobiy ko‘rsatishga intiladi. Natijada kreditlash qarorlari yetarlicha asoslanmagan ma’lumotlarga tayangan holda qabul qilinadi va bu kelgusida kreditning muammoli toifaga o‘tish ehtimolini oshiradi. Shu nuqtai nazardan, muammoli kreditlarni kamaytirishning muhim yo‘llaridan biri axborot shaffofligini oshirish va kredit axborot tizimlarini takomillashtirishdan iboratdir [4].

Kreditlash jarayonida huquqiy mexanizmlarning yetarli darajada ishlamasligi ham muammoli kreditlar hajmining oshishiga olib keluvchi omillardan biridir. Kredit shartnomalarining noaniq tuzilishi, garov ta’minotining huquqiy jihatdan sust himoyalanganligi yoki sud-amaliyot mexanizmlarining sekin ishlashi kreditlarning qaytmaslik riskini kuchaytiradi. Shu sababli muammoli kreditlarni kamaytirish yo‘llari doirasida kredit munosabatlarini huquqiy jihatdan mustahkamlash, garov obyektlarini

baholash va realizatsiya qilish tartiblarini soddalashtirish ham muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bank amaliyotida kredit qaytmasligi holatlarida tezkor va samarali huquqiy choralar ko‘rilishi bank yo‘qotishlarini sezilarli darajada kamaytirishi mumkin.

Muammoli kreditlarning ortishiga olib keluvchi yana bir muhim omil kreditlash hajmlarining haddan tashqari tez sur’atlarda oshirilishidir. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, kredit portfeli qisqa muddat ichida keskin kengaygan davrlarda kredit sifati bilan bog‘liq muammolar kuchayadi. Bu holat banklar tomonidan bozor ulushini tez egallash yoki davlat dasturlari doirasida kreditlashni jadallashtirish jarayonida kuzatiladi. Natijada kredit ajratishda ehtiyotkorlik tamoyillari ikkinchi planga suriladi. Shu sababli muammoli kreditlarni kamaytirish strategiyasi kreditlash sur’atlari va kredit sifati o‘rtasidagi muvozanatni saqlashga qaratilishi lozim.

Bank tizimida ichki nazorat va korporativ boshqaruvning yetarli darajada rivojlanmaganligi ham muammoli kreditlar muammosini chuqurlashtiradi. Kredit qarorlarini qabul qilishda manfaatlar to‘qnashuvi, subyektiv yondashuvlar yoki ichki intizomning sustligi kredit risklarining oshishiga olib keladi. Shu boisdan tijorat banklarida korporativ boshqaruv standartlarini kuchaytirish, kredit qo‘mitalari faoliyatini takomillashtirish va ichki audit tizimini mustahkamlash muammoli kreditlarni kamaytirishning muhim institutsional yo‘nalishi hisoblanadi [5].

Muammoli kreditlarni kamaytirishda makroiqtisodiy muhitning barqarorligi ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Inflyatsiya darajasining yuqoriligi, milliy valyuta kursining keskin tebranishi va foiz stavkalarining o‘zgaruvchanligi qarz oluvchilarning moliyaviy yukini oshiradi. Natijada hatto dastlab to‘lov qobiliyatiga ega bo‘lgan subyektlar ham vaqt o‘tishi bilan kredit majburiyatlarini bajarishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Shu sababli muammoli kreditlarni kamaytirish faqat banklarning ichki siyosati bilan cheklanib qolmasdan, makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan umumdavlat choralarini ham talab etadi.

Shuningdek, muammoli kreditlarni kamaytirish jarayonida inson omilining o‘rni ham alohida e’tiborga loyiqdir. Bank xodimlarining malakasi, kredit tahlili bo‘yicha bilim va ko‘nikmalari kredit portfeli sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Kredit mutaxassislarining yetarli professional tayyorgarlikka ega bo‘lmasligi risklarni noto‘g‘ri baholashga va asossiz kredit qarorlarining qabul qilinishiga olib keladi. Shu boisdan bank tizimida kadrlar salohiyatini oshirish, doimiy malaka oshirish va zamonaviy tahlil usullarini o‘rgatish muammoli kreditlarni kamaytirishning uzoq muddatli omillaridan biri sifatida qaralishi lozim [6].

XULOSA VA MUNOZARA

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarida muammoli kreditlarni kamaytirish bank tizimining barqarorligini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Muammoli kreditlar bank moliyaviy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, kreditlash imkoniyatlarini

cheklaydi va iqtisodiy o‘sishga to‘sqinlik qiladi. Shu sababli muammoli kreditlarni kamaytirish masalasi kompleks yondashuvni talab etadi.

Kredit risklarini to‘g‘ri baholash, kredit portfelini diversifikatsiya qilish, samarali monitoring tizimini joriy etish va restrukturizatsiya mexanizmlaridan oqilona foydalanish muammoli kreditlar ulushini sezilarli darajada kamaytirishga xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalar va xalqaro tajribadan foydalanish bank tizimining raqobatbardoshligini oshiradi va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlaydi.

Kelgusida tijorat banklari kreditlash jarayonida risklarni boshqarish madaniyatini yanada rivojlantirishi, shaffoflikni oshirishi va real sektor bilan o‘zaro hamkorlikni kuchaytirishi zarur. Bu esa muammoli kreditlar ulushini kamaytirish bilan birga, bank tizimining uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. Қурбонов А.А. Банк рискларини бошқариш. – Тошкент: Иқтисод-Молия, 2018. – 240 б.
2. Лаврушин О.И. Банковское дело. – Москва: КНОРУС, 2019. – 512 с.
3. Rose P.S., Hudgins S.C. Bank Management & Financial Services. – New York: McGraw-Hill, 2017. – 768 p.
4. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. Тижорат банклари фаолиятини тартибга солиш меъёрий ҳужжатлари. – Тошкент, 2022.
5. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. – Boston: Pearson, 2018. – 720 p.
6. Gorton G., Metrick A. Regulating the Shadow Banking System. – Brookings Papers on Economic Activity, 2019.